

Toespraak in de Amsterdamse Studentenekkklesia op 29 januari 2012
door Henk Abma

Lilit

Voorlezing uit het boek Jesaja - Jesaja 34:1-4.9-14

Komt nader, volkeren, om te horen,
en naties, weest aandachtig.
Laat de aarde horen en die haar bewonen,
het vaste land en wat daar opschiet.
Want JHWH koestert gramschap tegen alle volkeren,
zijn woede gaat uit naar al hun scharen.
Hij heeft hen geslagen met de ban,
hen bestemd voor de slacht.
Hun verslagenen liggen neer,
de stank van hun lijken stijgt op,
de bergen druipen van hun bloed.
Alle scharen van de hemel vergaan,
als een boekrol wordt de hemel opgerold,
al hun scharen vallen neer
zoals bladeren vallen van de wijnstok,
verschrompelde vruchten van de vijgenboom.

De beekvalleien van Edom veranderen in pek,
zijn stof in zwavel,
zijn land wordt brandend pek:
nacht en dag, het dooft niet,
voor altijd stijgt de rook op,
van geslacht op geslacht ligt het verloren,
nooit zal iemand daar nog gaan.
Dwergooruil en stekelvarken nemen het in bezit,
ransuil en raaf zullen daar wonen.
JHWH spant daarover het meetlint van woestheid,
hij legt weegstenen van leegte.
Grootgrondbezitters zijn er niet meer
om daar het koningschap uit te roepen
en alle vorsten zijn verdwenen.
Dorens schieten op in zijn burchten,
onkruid en distels in zijn vestingen.
Het land wordt een verblijf voor jakhalzen,
een weiland voor struisvogels.
Woestijdieren treffen daar hyena's,
bokken binden de strijd aan met elkaar.
En let op: Lilit zal daar rust zoeken,
zij zal daar een rustplaats vinden.

Voorlezing uit het verhaal over Jezus van Nazaret - Marcus 1:11-13

En een stem geschiedde uit de hemelen:
Jij bent mijn zoon, mijn veelgeliefde,
in jou verheug ik mij.
En de geest dreef hem regelrecht naar de woestijn.
En in de woestijn werd hij beproefd, veertig dagen,
door de satan.
En hij was bij de wilde dieren
en de engelen dienden hem.

Toespraak

De bijbel opent in stereo. Twee verhalen van het begin, twee mensbeelden ook. De dichter Adam, sprekend God, mens in meervoud, van tweeërlei kunne: 'mannelijk en vrouwelijk schiep hij *hen*.' In het tweede verhaal is Adam aan het werk: alle dieren komen langs en krijgen een naam. Zo ontdekt hij zijn eigen eenzaamheid: anders dan de dieren heeft hij geen *tegenover*. Met dat onvervulde verlangen valt hij in slaap. En dan komt dicht bij zijn hart Eva langszij. Twee visies op relaties. De ander als wederhelft, bekend terrein, in de ander op zoek naar jezelf, en haaks daarop: iemand die het alleen niet redt, een ik dat ontstaat aan de ander in een blijvend niet te overbruggen verschil.

Twee verhalen wat slordig aan elkaar gezet. De lijmnaad blijft zichtbaar. Nog voor de tiende eeuw laat een rabbijn, Ben Sira, in die kier tussen beide verhalen een wilde amazone opduiken, met wie Adam nog voor Eva iets gehad zou hebben. Lilit is de naam. Het is geen gelukkige relatie. Ze vechten elkaar de tent uit want Lilit is ongeschikt voor huiselijk gebruik. Zij weigert in bed de missionarishouding, terwijl Adam aan die positie verknocht is. Voor hem is het meer dan een standje. Hij weet zich zoals de Duitsers zeggen: *überlegen*. Maar Lilit roept: 'Wat verbeeld jij je wel? We zijn uit dezelfde klei getrokken.' Daarmee heeft zij een punt. Het komt dan ook niet meer goed. Lilit spreekt het geheim van de Naam uit, krijgt vleugels en vliegt naar de Rode Zee. Adam treurt. Het kind wil z'n speeltje terug. De Eeuwige voelt met hem mee en stuurt er drie engelen op af. Maar het besluit van Lilit staat vast: zij bedankt voor het paradijs van Adam. Haar toekomst is die van een wraakgodin met als specialisme: wiegendood en kraamvrouwenkoorts, terwijl zij 's nachts de hoofdrol speelt in de natte droom van zeelui en andere eenzame mannen. En daar komen háár kindjes van, de boze Lilim. De engelen dwingen een compromis af. De speelruimte van Lilit wordt magisch begrensd: in elke slaapkamer waar een amulet hangt of een houtskoolcirkel getrokken is, staat Lilit machteloos en van de kwade geesten die zij voortbrengt, zullen er dagelijks honderd sterven.

Geen sympathiek profiel, wel een nooit opdrogende bron voor smakelijke onzin. En natuurlijk maakt Lilit met de geweigerde rol van underdog en het vrijwillige vertrek uit het paradijs furore bij feministen. Al veel langer laten kunstenaars zich door Lilit inspireren. De bekende vingerwijzing waarmee de Eeuwige hoog in de Sixtijnse kapel Adam schept, maar wie is de vrouw die hij achter de hand houdt? Het is Lilit, die in een grot aan de Rode Zee woont. Een zeemeermin of met een al even bloot bovenlijf, maar onder de gordel het lichaam van een slang, dat zich om de boom in het paradijs kronkelt. Naarmate we dichterbij onze eigen tijd komen, is het nauwelijks bij te houden: Faust danst met haar en inspireert Dante Rossetti tot zijn beroemde schilderij. James Joyce houdt haar in ere als patroon van abortussen. Heel veel werk maakte Marcellus Emants van Lilit, daarmee staat zij aan de wieg van de Tachtigers en als die 'schoonheid haar gezicht verbrand' heeft, beginnen de Vijftigers wat Lucebert betreft opnieuw bij Lilit. Haar figuur had zij in elk geval mee voor de mannen van Cobra. Bij C.S. Lewis zorgt Lilit voor vorst: altijd winter, nooit kerst. Primo Levi leerde Lilit kennen in een rioolbuis, schuilend voor noodweer in het concentratiekamp - terwijl aan het uiteinde een vrouw haar lange haren kamt, vertelt een orthodoxe rabbijn hoe God zich verhoudt met het kwaad. Om de schandvlekken van de Holocaust draait het eveneens bij de grote assemblages, die Anselm Kiefer sinds het eind van de jaren tachtig aan Lilit en haar dochters wijdde. En natuurlijk schreef ook onze eigen Harry Mulisch over Lilit.

Het meest enthousiast ging Lucebert met Lilit aan de haal. De boze furie uit de Joodse mystiek verschijnt bij hem op een gouache als de muze en geliefde, die zijn klankrijke poëzie voedt: *en de keel is van de anemonen / is van de zee demonen / zingende bovengekomen*. Koosnamen als *limonade-Lilit* of achter een raam op de Wallen: *kleinegichelversierdevitrine-Lilit* [VG 43]. Het zijn woordgrappen die goed passen bij de mening van sommige geleerden, die *Het alfabet van Ben Sira* interpreteren als middeleeuws studentencabaret. Hoe dit ook zij: Lilit komt niet uit de lucht vallen. De vrouw die Ben Sira in de leemte tussen de twee verhalen van het begin plaatst, is geen verzinsel. De vroegste sporen wijzen naar Mesopotamië, de bakermat van onze beschaving. Vandaar werd de dood en verderf zaaiende demon wereldwijd opgenomen in de orde van vampiers, feeksen, heksen, kobolds en andere spoken uit de nachtzijde van het mythologisch woordenboek. Jesaja beschrijft het eenmalig optreden van Lilit in de bijbel. Hij doet dat zonder enige toelichting, iedereen wist kennelijk wie zij was. In die tekst wordt Edom, dat zijn de kinderen van Ezaü, naar de verdommenis gevloekt. Toen Jeruzalem verwoest was en het volk naar Babel versleept werd, was er leedvermaak in Edom, dat zich bovendien bezondigde aan plundering. Uit de ziedende woede van de Eeuwige schept Jesaja huiveringwekkende poëzie. Het hemeldak opgerold als een blik sardientjes, sterren verkwijnen als bladeren van een vijgenboom: alle houvast en oriëntatie weggevaagd. Bloeddoorlopen de aarde, de verpeste lucht van onbegraven lijken. Macaber landschap van ruïnes, brandende oliebronnen en bermbommen. Zoveel hellen op aarde. En ze staan op de kaart. Er is sprake van een meetlint en grensstenen. Het een heet *tohoe*, het ander *bohoe*. *Tohoe wabohoe*, de Hebreeuwse woorden waarmee in Genesis 1 de chaos van de oersoep wordt aangeduid. Edom valt dus terug achter de schepping en in dat godvergeten gruweltheater van verscheurende dieren en mythologische monsters woont Lilit.

Wij hebben het niet zo op verhalen van hel en verdoemenis. Heeft deze alles verzengende woede het laatste woord? Is God werkelijk zo kinderachtig? Nee, hij twist niet eeuwig met zijn maaksel, ook hij keert op zijn schreden terug. Als later in Babel het boek Genesis voltooid wordt, is er het verhaal van de nachtelijke worsteling waarin Jakob Israël wordt, hinkepoot die zijn belazerde broer recht doet. Ezaü, Edom dus. De achtenzeventigjarige Palestijn Sami Joenis, die onlangs na achtentwintig jaar gevangenschap in Israël vrij kwam: 'soldaat van de vrede' die Israël maande om er haast mee te maken, want 'wij zijn neven.'

Dus hoe hartgrondig er in de bijbel ook gevloekt mag worden, ooit wordt het geweld omgesmolten tot instrument van verzoening. Om te zien hoe dat in zijn werk gaat, maakten we een grote sprong naar Jezus, die voor zijn publieke optreden stage liep in de woestijn. Immers: *Alles wat over ons geschreven is / gaat Hij volbrengen in de veertig dagen, / de tien geboden en de veertig slagen, / dit hele leven dat geen leven is*.

Marcus wijdt aan dat verhaal slechts één zin, maar daarin noteert hij wel als enige dat het ook om een ontmoeting met wilde dieren gaat. Nauwelijks twintig jaar oud, wijdde Robert Graves zijn eerste gedicht aan dit verhaal:

In de wildernis

Hij, in zijn beminnelijkheid,
 Dorstend en hongerend
 Liep in de wildernis.
 Sprak zachte woorden van genade
 Tot de laatste woestijnbewoners
 Die verwonderd luisterden.
 Hij hoorde de roerdomp roepen

Vanaf een verwoeste paleismuur,
Antwoordde hem broederlijk;
Hij hield gemeenschap
Met de vrouwtjes-pelikaan
Van een eenzame vroomheid.
Basilisk, slangendraak,
Dromden naar zijn preken,
Met pantsers van schrikstaken,
Met monsterlijke weerhaken,
Met vurige drakenogen;
Grote vleermuizen op leren vleugels
En oude, blinde, wrakke wezens
Miezerig in hum miserie.
Toen liep altijd met hem mee,
Op al zijn tochten
Kameraad, met geschonden vacht,
Vel over been - arm onschuldig -
Bloedende voeten, brandende keel,
De argeloze, jonge zondebok:
Veertig dagen en nachten
Volgde hij Jezus' wegen,
Hield hij achter hem een zekere wacht,
Weende tranen als een minnaar.

vertaling Theo de Boer

Een voorbeeldige tekst. De dichter begrijpt dat je over Jezus geen biografie kunt schrijven, maar alleen een collage van teksten uit Tenach, die we dan evangelie noemen. Niet mijnheer Jezus, maar de Christus der Schriften. Daarom is het decor van de tekst ontleend aan de vloekrede tegen Edom. De hele crew uit die horrorfilm over Lilit keert hier dan ook terug. Jezus gaat waar geen weg is. Met een ijzertang knipt hij een gat in de omheining van de *no go area*. Hij praat met de verschoppelingen en deelt zijn brood met hen. Van heinde en ver drommen ze samen om te luisteren. Ook de zondebok loopt mee. Dat is een ontroerend detail: hij hoort niet bij de demonen, maar is een gabber van Jezus: slachtoffer van religie, door priesters misbruikt.

Jezus preekt. Een woord als een zwerfkei uit een achterlijke cultuur. Maar hier zien we wat een echte preek vermag: gesjochten wezens horen ervan op. Zij weten zich in hun miserabele bestaan gekend door iemand die meer dan solidair is: een van hen. Een monoloog met alle kenmerken van een gesprek, en intuïtief begrijp je: in dit perspectief, door dit gat in de blinde muur van hopeloosheid, klinkt een stem van gene zijde.

Robert Graves heeft na dit eerste gedicht nog veel geschreven, zoals de verfilmde romans *I Claudius* en *Lawrence of Arabia*, maar ook een *Hebreeuwse Mythologie* en *De witte godin*. Omstreden boeken, maar je kunt eruit leren dat mythologische fabeldieren en demonen de door de heersende religie gedegradeerde en vernederde goden zijn. En natuurlijk weten wij inmiddels dat wiegendood en kraamvrouwenkoorts er eerder waren dan Lilit. Projecties uit de schaamstreek van je ziel, pure angst zodra 'het kwaad goede mensen treft'. De fantomen van Henk en Ingrid.

Anders gezegd: toen Willibrord bij Dokkum de bijl aan de wortel van de boom legde, waren daarmee de goden nog niet verdwenen: de bankiers van het neoliberalisme, de spoken van het nationalisme of de door impotentie geplaagde Mammon. Maar wie het kwaad demoniseert, maakt het groter dan

het is: en dan loopt het pas echt uit de hand en krijgt het ons volledig in de greep. Het kwaad is alles wat nog niet goed is. En hoeveel we er ook nog mee te stellen krijgen: je hebt er geen geavanceerd wapentuig voor nodig, een goed gesprek, het delen van brood, kortom: een plek als De Nieuwe Liefde volstaat. De Amerikaans-Joodse feministe Judith Plaskow laat Lilit door een gat in de heg terugkeren naar het paradijs. God en Adam houden de adem in, onzeker als ze zijn zodra Eva en Lilit van elkaars sterke punten gaan leren.

En Lucebert, ja: hij toch nog één keer, heeft gezegd dat de mensen die zijn schilderijen kochten, op den duur van de daarop afgebeelde draken en monsters gingen houden. Zo moge het zijn.